

ÉAMONN TOLAND

ÎN CĂUTAREA
BUNĂTĂȚII

ISTORIA EVOLUȚIEI NATURII UMANE

Traducere din engleză
de Roxana Măciucă

HUMANITAS

Cuprins

PARTEA I: SUPRAVIEȚUIREA CELOR MAI BUNI LA SUFLET

1. SUPRAVIEȚUIREA CELOR MAI BUNI LA SUFLET — 9
Altruismul față de rude — 11 Altruismul reciproc — 14 Cum am plecat din Africa — 17 Instinctul moralității — 18
2. PSIHOLOGIA MORALITĂȚII — 20
Aversiunea față de uciderea străinilor nevinovați — 20 Recursul la represalii echivalente — 22 Testarea instinctului de corectitudine — 23 Afișarea statutului social — 24 Reacția la presiunea grupului — 25
3. CUM A DEVENIT COLABORAREA CONFLICT — 28
Impactul creșterii și extinderii populației — 29 Dovezile paleontologice ale creșterii numărului de războaie — 30 De la bunătate la competiție — 33 Acord de pace pe timp de război — 36 De la partenere la proprietăți — 38 Ascensiunea patriarhatului — 39
4. LUPTA PENTRU O SOCIETATE MAI DESCHISĂ — 42
Influența pe care au avut-o femeile asupra libertății religioase în urmă cu 1.700 de ani — 43 Sexualitatea feminină, cauza jefuirii Romei — 47 Un filozof idealist în Alexandria — 48 Știri false despre femei și vrăjitorie răspândite de *Malleus Maleficarum* — 50 Isabella, regina Castiliei, fondează Inchiziția spaniolă — 56 Regina-mamă Caterina de Medici aprobă Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu — 61 Regina Elisabeta I aprobă o campanie bazată pe tactica pământului pârjolit în Irlanda de Nord — 63

PARTEA A II-A: LATURA ÎNTUNECATĂ

5. PARADOXUL CRUZIMII — 71
Trăind cu propria cruzime — 72 Impactul prejudecăților — 74 Cum ne manipulăm instinctele pentru a sancționa nedreptățile — 78 Latura întunecată a

altruismului reciproc — 78 Găsirea vinovaților și tentativele de conciliere în perioadele de criză — 80 Cruzime, glorie și disonanță cognitivă — 84 Căutarea de justificări — 86 Dezumanizarea — 88 Distanțarea — 89 Unde duc prejudecățile cognitive neîngrădite — 90 Transformarea rațiunii într-o armă — 93

6. DE LA PASIUNE LA PERSECUȚIE — 95

Creștinii își iubesc dușmanii omorându-i în numele lui Dumnezeu — 97 De la iubire la pocăință și pelerinaj — 99 Cruciadele: mântuirea prin războiul sfânt — 103 Martin Luther și Reforma ca instrument de cucerire — 107 Războaiele cenzurii — 110 Ipocrizia proprietarilor de sclavi din timpul Iluminismului — 113 Cum a devenit Abraham Lincoln Marele Eliberator — 127 Folosirea terorii pentru a impune „despotismul libertății” — 132 Karl Marx și Teroarea iacobină — 138 Masacrele în masă ale lui Iosif Stalin — 140 Cum au ajuns niște oameni buni să voteze pentru naziști — 146

PARTEA A III-A: ÎN CĂUTAREA BUNĂȚĂȚII

7. DE LA PATRIARHAT ÎNAPOI LA PARTENERIAT — 165

Impactul femeilor asupra reducerii violenței — 166 Atitudinea femeilor față de război — 167 Lupta nesfârșită pentru drepturile femeilor — 169 O femeie candidat la președinție — 172 Femei-lider împotriva populismului — 175

8. IMIGRANȚII SUNT DE VINĂ, DEȘTEPTULE — 178

Luându-l în serios pe președintele Trump — 184 „Nu e nici un haos, doar energie pozitivă!” — 188

9. MINCIUNILE PE CARE NI LE SPUNEM ÎN PREZENT — 196

Frica de străini — 198 Cum absența speranței duce la frică — 202 O Americă polarizată — 204 Recunoașterea biasurilor noastre — 209 Când adevărul strică o poveste bună — 211 Ce unește și ce dezbină — 214

10. CUM ARATĂ BUNĂȚATEA — 218

Dovadă de compasiune — 219 O luminiță în întuneric — 219 Renunțarea la frică — 221 Dovadă de solidaritate — 222 Suntem martori — 223 Lupta împotriva violenței — 224 Apărarea drepturilor celor care sunt în contradicție cu tine — 225 Ieșirea din camera cu ecou — 226

11. SĂ ÎNVĂȚĂM DIN PROPRIILE GREȘELI — 228

Speranță pentru viitor — 230 Această bunătate prostească — 232

Mulțumiri — 235

Note — 237

Bibliografie — 317

PARTEA I

SUPRAVIETUIREA
CELOR MAI BUNI LA SUFLET

1. Supraviețuirea celor mai buni la suflet

„Iubirea vine mai firesc în inima omului decât opusul acesteia.“¹ —Nelson Mandela

De ce suntem buni la suflet? Suntem făcuți să ne iubim unii pe alții? Suntem creați după chipul zeilor noștri pentru a fi animale morale, sau trebuie să învățăm cum să fim buni și cumsecade, să ne temperăm instinctele egoiste prin cultură, civilizație sau religie?

Cum luăm deciziile morale? Aceasta este o întrebare care i-a nedumerit pe filozofi și teologi de-a lungul veacurilor – și apoi, în 1859, Charles Darwin a publicat *Originea speciilor*.

Toată lumea este familiară într-o anumită măsură cu *Originea speciilor*, și nu avem nici o îndoială că am evoluat pe parcursul a câteva milioane de ani pentru a deveni indivizii dreți, inteligenți și complecși care populează astăzi planeta.² Mulți presupun, de asemenea, că evoluția ne-a obligat să ne luptăm între noi, „cu dinții și ghearele pline de sânge“, astfel încât cei slabi să piară, iar cei puternici să-și transmită genele în generația următoare.

Teoria lui Darwin sugerează că un proces numit „selecție naturală“ a avut o influență profundă asupra fiecărei specii, inclusiv asupra oamenilor. Trăsăturile care erau adaptabile – care ne-au crescut șansele de supraviețuire – au fost transmise din generație în generație. Lui Darwin îi plăcea o expresie pe care Herbert Spencer a inventat-o pentru a descrie rezultatul: „supraviețuirea celui mai adaptat“.

Timp de decenii, biologii au crezut că evoluția și altruismul erau două concepte ireconciliabile. Richard Dawkins a scris

cândva: „Să încercăm să învățăm ce este generozitatea și altruismul, pentru că ne naștem egoiști“. Francis Collins, fost director al Proiectului Genomul Uman, credea că moralitatea noastră lipsită de egoism este în contradicție cu impulsul dictat de evoluție de a ne conserva ADN-ul și că nu ar fi putut să apară decât ca rezultat al intervenției divine.

Amândoi s-au înșelat.

*

Această problemă își are originea în definiția inițială a altruismului, considerat un act de generozitate care vine la pachet cu un preț de plătit. Oamenii de știință au aplicat această idee în cazul evoluției, susținând că, dacă de pe urma unui act de generozitate au de beneficiat atât cei care oferă, cât și cei care primesc, atunci nu este vorba despre un act de altruism. Un comportament lipsit de egoism care aducea beneficii ambelor părți nu era apreciat ca altruism. Bunătatea nu era luată în considerare decât dacă era în detrimentul succesului reproductiv. Termenul de gene „egoiste“ a devenit unul de referință. Selecția naturală era blocată într-un impas intelectual. Teoretic, probabilitatea ca bunătatea autentică să existe într-o specie a fost redusă aproape până la extincție.³

Vechea paradigmă te încuraja să crezi în două lucruri contradictorii. Pe de o parte, genele se replicau „orbește“, dând din întâmplare peste moduri eficiente de a produce copii și mutații prin selecție naturală, cu exemple extraordinare de colaborare, inclusiv în cazul organismelor pluricelulare. Pe de altă parte, erau văzute ca niște actori egoiști care produceau ajustări fine la nivelul speciei purtătoare, astfel încât genele transmise descendenților să poată atinge un soi de nemurire.

Bunătatea era un paradox – o anomalie care trebuia explicată. O voce interioară a moralității care ne făcea să ne simțim în regulă atunci când făceam lucruri bune și să avem un sentiment inconfortabil când făceam lucruri rele era fie un rod al imaginației noastre, fie o tradiție asimilată, care ne inhiba instinctele naturale prin intermediul unor seturi de legi și al unei îndochinări culturale laborioase încă din copilărie.

Desigur, nu toată lumea se simte prost atunci când face lucruri rele. Aproximativ 1% dintre femei și 3% dintre bărbați suferă de tulburarea de personalitate antisocială – mai frecvent cunoscută sub numele de sociopatie. Aceștia au dificultăți în a-și controla impulsurile de a-i manipula pe ceilalți fără a ține cont de sentimentele lor. Cei care suferă de această tulburare pot apela la empatia cognitivă pentru a arăta în mod conștient și deliberat că îi respectă pe ceilalți, dar frânele emoționale ale comportamentelor dăunătoare sunt afectate, dacă nu chiar absente. Pe scurt, nu au conștiință.

Prin urmare, există unii oameni care se comportă fără milă, fără remușcări. Dar rămâne totuși o întrebare: De ce aproape toți (99% dintre femei și 97% dintre bărbați) avem o conștiință? Și este asta ceva care, până la urmă, merită menționat?

Altruismul față de rude

Se spune că este nevoie de un sat pentru a crește un copil. Ce nu îți se spune este că satul îți va înapoia copilul în clipa în care acesta va da semne că urmează să aibă o criză de furie. Nou-născuții sunt programați să răspundă la voci familiare. Bebelușii de trei zile își vor adapta suptul unei suzete pentru a auzi vocea mamei, dar nu și vocea unui străin.⁴

Să fii părinte poate fi epuizant, în special pentru oameni, din cauza unei schimbări unice produse în evoluția primilor hominini*. Până la începutul Pleistocenului (cunoscut și ca Epoca de Gheață), o perioadă care a început cu aproximativ 2,6 milioane de ani în urmă și s-a încheiat acum 11.700 de ani, strămoșii noștri prezentau o caracteristică remarcabilă care ne diferenția de rudele noastre cele mai apropiate, cimpanzeii comuni și bonobo:

* A nu se confunda cu hominizii. Homininii (*Hominini*) includ doar oamenii moderni (*Homo sapiens*), speciile dispărute din genul *Homo* (precum *Homo erectus* și *Homo habilis*) și specii apropiate precum *Australopithecus*. În schimb, hominizii (*Hominidae*) includ toate marile maimuțe antropoide și oamenii (n. tr.).

capacitatea de a merge drepți, în poziție bipedă, pe perioade lungi de timp. Acest lucru le-a oferit homininelor posibilitatea de a explora un teritoriu mai mare, precum și abilitatea de a observa prădătorii deasupra lanurilor de vegetație înaltă.

Cortexul prefrontal al homininelor – „funcția executivă“ a creierului, care evaluează consecințele acțiunilor conflictuale – a început să se dezvolte, ajutându-i să anticipeze, să planifice și să se adapteze mediului lor. Picioarele strămoșilor noștri bipezi s-au alungit, degetele lor au dobândit o mai mare dexteritate, iar tălpile li s-au arcuit pentru a le susține greutatea în timp ce alergau.

Acești hominini erau inteligenți, dar există multe lucruri pe care încă nu le știm despre ei.⁵ Au fost descoperite instrumente sofisticate care datează încă din Pleistocenul timpuriu, și, la un moment dat, undeva între acum 1,5 milioane de ani și 500.000 de ani, hominini au învățat cum să folosească focul – deși, inițial, se pare că l-au folosit în principal pentru căldură și protecție, și mai puțin pentru gătit. Cât despre cultura preneanderthaliană, sunt și mai puține dovezi arheologice. Există unele dovezi că hominini din Cornul Abundenței (care se întindea de la Valea Nilului până la Golful Persic) sacrificau metodic animale mari acum 250.000 de ani. Acest lucru ar putea indica un anumit nivel de coordonare și colaborare. Însă până acum nu am descoperit dovezi legate de artă sau muzică la *Homo erectus* și, cu excepția afirmațiilor discutabile legate de *Homo naledi*, un precursor al oamenilor care a dispărut acum 250.000 de ani, nu există dovezi despre practici ritualice în cazul morților.⁶

Moștenirea lăsată de strămoșii noștri hominini – capacitatea de a ne deplasa în poziție bipedă – a fost secretul succesului nostru, dar a venit la pachet cu un preț de plătit. Creierul nostru este de cinci ori mai mare decât al altor mamifere mari și consumă de patru ori mai multă energie. În consecință, corpul uman trebuie să se confrunte cu o presiune obstetrică și cu cerințe metabolice mult mai mari decât un animal cu patru picioare. Acest lucru condiționează dimensiunile unui copil la naștere. Pentru a ne naște în siguranță, trebuie să ieșim din pântec într-un stadiu

timpuriu de dezvoltare – când mușchii gâtului nu sunt suficient de puternici pentru a ne susține greutatea capului.⁷ La câteva zile de la naștere, un bebeluș ținut în poziție verticală, cu capul sprijinit, va da bucurios din picioare ca și cum ar merge. Dacă îl întorci în poziție orizontală și îl sprijini sub piept, va reveni la poziția de târât, cu luni înainte de a putea face singur acest lucru. Într-un sens cât se poate de real, toți bebelușii umani se nasc prematur.

Dat fiind ritmul lent de dezvoltare a creierului nostru, avem parte de cea mai lungă copilărie dintre toate speciile de pe planetă, fiind astfel „răsfățați” întregii lumi. Părinții și bebelușii experimentează o creștere a nivelului de oxitocină, așa-numitul „hormon al îmbrățișării”, când se uită unul în ochii celuilalt.⁸ Grija continuă a părinților este crucială pentru supraviețuirea noastră.⁹ Această implicare masivă în creșterea copiilor încurajează ceea ce biologii evoluționiști numesc „altruism față de rude”: suntem programați să fim buni cu cei din „soiul” nostru, care vor transmite genele noastre generației următoare.¹⁰

Masculii umani alocă mult mai mult timp pentru îngrijirea copiilor decât orice altă specie de primate, și deseori o fac în relații monogamice.¹¹ Dimorfismul sexual – diferențele de dimensiuni între bărbați și femei – este mult mai redus la oameni decât la multe alte primat, sugerând că în trecutul îndepărtat masculii alfa nu se luptau, în general, pentru a avea un harem. În medie, un bărbat este cu 9% mai înalt decât o femeie și are o greutate cu 20% mai mare, în timp ce un mascul alfa de gorilă poate fi de două ori mai mare decât femelele cu care se împerechează.¹² Femeile au căutat parteneri dispuși să se dedice creșterii copiilor lor. „Fitnessul” genetic a favorizat trăsături precum bunătatea, capacitatea de a oferi protecție, generozitatea și loialitatea – cel puțin în cadrul familiei nucleare.¹³

Există dovezi care arată că bărbații singuri se luptau pentru obținerea unui statut în locurile în care erau foarte puține femei singure, precum Vestul Sălbatic, dar violența și criminalitatea scădeau brusc atunci când acești bărbați se așezau la casa lor. Acest lucru vine în concordanță cu creșterea copiilor în relații

monogamice, deși, în ciuda unui dimorfism sexual redus, cimpanzeii bonobo nu concurează pentru parteneri sexuali din motive foarte diferite: sunt extrem de promiscui.

Altruismul față de rude continuă să aibă un impact puternic în comunitățile de vânători-culegători, unde rudele apropiate petrec mai mult timp împreună, lucrând, protejându-se reciproc și adoptându-și copiii unii altora. În lumea dezvoltată, rudele sunt mai predispuse să se ajute reciproc în situații de viață și de moarte, iar părinții investesc mult în copiii lor. Sângele apă nu se face.

În societatea occidentală modernă, creșterea copiilor este puternic corelată cu reducerea infracționalității și a violenței. Într-un studiu care a monitorizat infractorii tineri cu venituri reduse din Boston pe o perioadă de 45 de ani, cel mai semnificativ predictor al recidivei a fost dacă cineva se așeza la casa lui și își găsea un loc de muncă stabil după eliberarea din închisoare. Doar un bărbat din trei care s-au căsătorit a fost condamnat pentru o altă infracțiune, comparativ cu trei din patru bărbați care au rămas singuri.¹⁴

Altruismul față de rude a fost observat și la alte specii. Comportamentul monogamic a fost observat la specii în care masculii petrec o perioadă semnificativă pentru creșterea puilor, printre care gibbonul cu mâini albe, șoarecele de câmp din specia *Microtus ochrogaster*, șoarecele de California (*Peromyscus californicus*), antilopa est-africană (*Oryx beisa*), antilopa din specia *Madoqua kirkii*, peștele din specia *Amatitlania nigrofasciata*, șopârla pestrițată din specia *Tiliqua rugosa*, lebăda de vară (*Cygnus olor*), pinguini și multe alte specii de păsări.¹⁵

Altruismul reciproc

Datorită ADN-ului mitocondrial, a fost cu puțință să refacem evoluția parcursă de oamenii moderni de la o ultimă strămoașă comună de sex feminin, denumită „Eva”.¹⁶ Studiind cât de repede se produc mutații în ADN-ul mitocondrial, oamenii de știință au reușit să calculeze că Eva a trăit acum aproximativ 200.000 de ani.¹⁷

Homo sapiens există ca specie distinctă de aproximativ 300.000 de ani: din punct de vedere evolutiv, nu mai mult decât o clipire de ochi.¹⁸

Pentru cea mai mare parte a acestei perioade, am fost foarte puțini. Comparativ cu alte specii, genomul uman este lipsit de diversitate. Acum 70.000 de ani, întreaga populație ar fi cuprins câteva mii de oameni.¹⁹ Am trăit în colectivități cu densitate mică pentru cel puțin 95% din istoria noastră. Pe baza unor dovezi ale așezărilor străvechi, populația globală probabil că era mai mică de o jumătate de milion de locuitori doar în urmă cu 20.000 de ani. Implicațiile acestui fapt sunt profunde.

O comunitate de vânători-culegători formată dintr-o sută de oameni are nevoie, în principiu, de un teritoriu de 83 de kilometri pătrați pentru a-și asigura hrana.²⁰ Este un teritoriu suficient de mic, pe care îl pot parcurge într-o zi, indiferent din ce punct pornesc sau unde vor să ajungă. Tanzania, Kenya și Etiopia, unde au fost descoperite multe rămășițe ale primilor hominini, acoperă în forma actuală o suprafață de aproximativ 2,6 milioane de kilometri pătrați. Acest lucru ar fi permis unei populații de aproximativ trei milioane de oameni, trăind în aproximativ 30.000 de grupuri, să coexiste fără presiuni semnificative legate de sursele de hrană.

Populația ancestrală de acum 70.000 de ani ocupa mai puțin de 1% din teritoriul disponibil pentru surse de hrană. Înainte să fie nevoiți să traverseze Sahara, mărele sau ținuturile vest-africane infestate de țânțari purtători de malarie, strămoșii noștri ar fi putut să se extindă într-o altă zonă din Africa de Est, pe o suprafață de 2,6 milioane de kilometri pătrați.²¹ În absența așezărilor permanente, riscurile de declanșare a unui război la scară largă și de răspândire a bolilor la nivel pandemic erau reduse. Între populațiile de *Homo sapiens* existau posibilități substanțiale de extindere, fără declanșarea de conflicte.

Atunci când sursele de hrană se găsesc din abundență și există un teritoriu suficient de mare pentru extindere, cei mai adaptați au un mare interes să colaboreze pentru a vâna și a procura hrană, a alunga prădătorii, a împărtași uneltele și a forma alianțe, în loc